

Ter introductie van het Mercatorjaar

(1512 - 1962)

door **Léon ANCIAUX**

Lid van de Marine Academie

21 maart 1962

I.

WIL men een eerste kijk nemen in het leven van grote mannen uit het verleden, dan zal men, als vanzelfsprekend, wat oude boeken doorbladeren. En zó is het dat mij onlangs een album in handen viel — van 1853 — uitgegeven door een lid van de Koninklijke Academie van België : André Van Hasselt. Het boek, met prachtige pentekeningen, heeft als titel « Vie des Hommes et Femmes illustres de la Belgique ». De eerste zin luidt als volgt, dáár ten minste waar het gaat over Mercator :

« Le XVIe s. fut un siècle de géants, une époque exceptionnelle dans »
» l'histoire de la civilisation moderne. L'humanité semble sortir d'un »
» long sommeil. Toutes les intelligences sont dans l'enfancement de »
» grandes choses. Les grands hommes de guerre coudoient les grands »
» artistes; de vaillantes épées brillent à côté d'illustres pinceaux. »

Het artikel over Mercator is in feite getekend : Victor Joly. En de begaafde schrijver gaat verder : « In dit gulden tijdperk van het genie (wij zijn bij 't einde van het romantisme ! ⁽¹⁾) blonk België uit op schitterende wijze : onze schilders, onze dichters, onze historici, onze

(1) Opmerking van de spreker.

geleerden, onze krijgsheren voegden iedere dag een nieuwe straal toe aan de flikkerende nimbus van het vaderland. Grote ontdekkingen werden in de wetenschapswereld verwezenlijkt. De sterrekunde, de physica hadden onbewandelde kennisvelden aangeworven waaruit een nieuwe lichtstraal ontstond, die de chaos van de wijsbegeerte van Aristoteles belichtte. De oude wereld verging en voor de eerste maal stond het mensdom ten overstaan van de eeuwenoude waarheden waarnaar het zo lang gezocht had — tevergeefs — tussen de donkere sluiers van de scholastica (of van de middeleeuwse leer) en temidden van een fanatiek gezinde wetenschap, die alleen met brandstapels een antwoord poogde te geven aan stoutmoedige geesten, die het aandurfdën de hand uit te steken naar verouderde dwalingen en verteerde stelsels. »

Wij zouden zulks vandaag de dag met heel wat eenvoudiger woorden zeggen, maar wáár is het zeker. Wij moeten echter ook vaststellen dat in deze wetenschappelijk gesproken zó rijke eeuw, de wreedheid en de bloeddorstigheid — vooral in de tweede helft — hoogtij vierden. En daar heeft Antwerpen (2) in de eerste plaats van weten mee te spreken.

Ons voornemen, waarde collega's, geachte aanwezigen, is U heden inleidend te onderhouden over een wetenschapsman van bij ons, waarover dit jaar wel allerwegen, ook nog in onze Academie, zal gesproken worden. Hij behoorde tot deze humanistische elite, die het reizen door het leven met open ogen, het zien, horen en studeren als een onontbeerlijke noodwendigheid beschouwde. Eén ambitie hadden zij allen gemeen — die ten minste van bij ons — de kennis van een zó groot mogelijk aantal vreemde talen te verwerven en hun wetenschap te verrijken met aanwinsten van over de grenzen.

Zijn naam als wetenschapsman was Gerardus Mercator, zijn vruchtbare loopbaan liep van 1512 tot 1594. Van hem zou eens een Engelsman (R.V. Tooley) zeggen : « The greatest name in geographical science after Ptolemy ».

Enkele vooraanstaande tijdgenoten, die de grootste luister wierpen op hun tijd en op hun geboorteoord, zijn onder vele anderen : Vesalius, de vader van de anatomie † 1564, Quinten Massys † 1530, Pieter Bruegel — de oude — † 1567, Hieronymus Bosch † 1516, Van Orley † 1542,

(2) Spaanse furie : 1576.

Abraham Ortelius (Mercators vriend alhoewel concurrent) † 1598, Justus Lipsius, de geschiedkundige en philoloog van Leuven † 1606, Simon Stevin, de wiskundige en ingenieur van Brugge † 1620, Herri met de Bles, schilder uit Namen † 1550, Dodoneus (Dr Rembert Dodoens), de beroemde botanist uit Mechelen † 1585, de grote musicus Roland de Lassus (Bergen) † 1594, Dirk Martens van Aalst, Maarten Van Rossum. (De grote pers van heden leert ons dat men, onder de « grote mannen » van een gegeven tijdperk ook de « grote bandieten » niet mag vergeten !) In meer afgelegen landen sterft Erasmus als Mercator 24 jaar is, Copernicus, als Mercator 31 is. Michel Angelo † 1564; Holbein de Jonge † 1543; Tintoretto † 1594; Titsiaan † 1576; Rabalais † 1553; Montaigne † 1592; Benvenuto Cellini † 1571; Ambr. Paré † 1590. En laat ons niet vergeten : Pedro Nunes (Nonius) (Port.) betrokken bij de uitvinding van de gelijklopende nonius, en voor wie de Portugezen aanspraak maken als oorspronkelijke ontdekker van de « Wassende breedten » † Coïmbra 1578. Daarover hopen wij later, in de schoot onzer Academie, nog eens terug te komen.

Tijdens de jeugdjaren van Mercator leefden verder nog Leonardo da Vinci, Rafaël, Dürer en toen Mercator stierf was Galilei 30 jaar.

Maar alvorens het leven en de taak te ontleden van de « grootste aardrijkskundige van de XVIe eeuw (Denucé) », lijkt het mij niet zonder belang even de ontwikkeling na te gaan van de wetenschap die voor 't ogenblik onze aandacht vraagt, en dit vóór de Renaissance.

De kaartkunde — natuurlijk in zeer bescheiden vorm — is zo oud als de Sumerische beschaving. De landmeters, de agenten van het kadaster van het aloude Egypte, de « bematisten » — de wetenschappelijke staf — en de wegeaanleggers van Alexander de Grote deden de kaartkunde snelle vooruitgang maken hetgeen tot de vervaardiging leidde van chorografische kaarten, d.w.z. kaarten voor een niet al te grote uitgestrektheid. Enkele van die werken — uiterst zeldzaam — zijn tot ons gekomen. Het zijn evenwel de geleerde Griekse aardrijkskundigen en mathematici die de doorslag gaven. Dikeardos van Messena zal de eerste zijn (± 300 ante) die de grondregels zal bepalen voor een wetenschappelijk projectiestelsel. Hij paste ook voor het eerst de hoogtemeting toe en wist de hoogte van bergen te berekenen. Het is van Dikearkos af dat de cartografen het hoofdprobleem van de kaartkunde aandurven : het zo juist mogelijk weergeven, op een vlakke

oppervlakte — de kaart — van een gedeelte van de bolvormige wereld-oppervlakte. Inderdaad, sinds de V^e eeuw (ante) — dank zij Pythagoras — « de vader van de wiskunde », wist de geleerde wereld dat onze planeet bolvormig is.

Lang zou de lijst zijn van de geleerden uit de Oudheid, die een onvergetelijke naam verwierven op het gebied van de aardrijkskunde, de kaartkunde en al de grote wetenschappelijke verworvenheden die hiermede in verband staan : de sterrekunde op de eerste plaats. Laten wij er alleen maar twee vermelden, gekozen onder de meest vooraanstaande kaartkundigen van de Oudheid : Eratosthenes van Cyrene en Claudius Ptolemaeus.

De eerstgenoemde liet zich van honger omkomen toen hij zich oud genoeg achtte, d.w.z. op 80-jarige leeftijd (193 j. vóór Chr.). De tweede stierf in 168 j. na Chr.

Over Eratosthenes, schreef Prof. J. van Battel van de Leuvense Universiteit dat « al zijn pogingen er naar streefden om aan de aardrijkskunde werkelijk een wetenschappelijke basis te schenken en zodoende schiep hij een werk dat al deze van zijn voorgangers ver teboven gaat. »

De wereldkaart van Eratosthenes is verloren gegaan. Het is nochtans mogelijk geweest de détails ervan te herstellen. Het gaat hier om een platte kaart. (Het gedacht van de wereld voor te stellen in sferische vorm dagtekent van pas ongeveer 150 j. v. Chr. en zou het werk geweest zijn van Hipparchos van Nicea, een der grootste, zo niet de grootste sterrekundige onder de Oude Grieken).

De « *mappa mundi* » van Eratosthenes steunt zeer wetenschappelijk op een stelsel van middaglijnen en parallelcirkels en heel de tekening hecht zich vast aan een soort operatiebasis. Hij had namelijk, met veel zorg, een boog berekend van wat hij meende een meridiaan te moeten zijn : de afstand tussen Syene (Assouan), op de hoge Nijl, en Alexandria in de Delta. Zodoende wist hij de omtrek van de aarde te schatten en bereikte daarvoor — 200 j. vóór Chr. — een lengte overeenstemmende met 39.690 km, terwijl dat de juiste omtrek, langs de meridiaan, 40.007 km bedraagt. Met welke bescheiden middelen ging hij nochtans te werk ? Een gnomoon zeker of een *σάφην* en enkele ploegen kettingdragers, zoals meerdere oude Egyptische fresken het aantonen ? En dat op heel de afstand vanaf de Keerkring tot aan de grote haven op de Middellandse Zee : 5.000 stadiën.

Hoe paradoxaal ook, na wat ik tot hiertoe naar voren gebracht heb, wil ik over Cl. Ptolemaeus maar weinig zeggen. Bij zijn verschij-

ning in de geleerde wereld, bezit de wetenschap reeds heel wat gegevens en enkele instrumenten alsook de principes voor studie en methode. Zie b.v. de graden van de cirkelboog : 360° voor de volledige cirkel (evenveel als er dagen in het jaar zijn), en daarbij tamelijk zekere lengtematen : egyptische stadiën, ± 700 voor één sexagesimale graad, of de attische stadie, juist 600 per graad. Cl. Ptolemaeus gebruikt vooral de stadie van 178 meter. Hij heeft ons een werk zonder weerga achtergelaten, waaronder, in hoofdzaak, zijn *Almagest*, beter genaamd : *Μαθηματικὴ συντάξις* en zijn *Aardrijkskunde* of *Γεωγραφικὴ ὑφήγησις*, eigenlijk een gids in de kunst van het kaarttekenen (van Battel); daarbij ook een lijst van de ligging van 8.000 steden en belangrijke punten van de aarde, sterrekundig zeer juist berekend.

Wat hier vooral te zeggen valt — en dit met F. van Ortoye — is dat Mercator een werkelijke bewondering, een voorliefde had voor de geograaf van Alexandrië. Hij zette alles op het spel om de kostbare oorspronkelijke (?) teksten van de acht boeken van Ptolemaeus' *Geographikè* te herstellen in hun eerste vorm. Daarvoor bestudeerde en confronteerde hij de beste edities die, op dat ogenblik, bekend waren. Dank zij deze ambitie en deze inspanning kon Mercator de kaarten van Agathodemon, kopist en kaartentekenaar van de Uphègèsis, verbeteren, overtekenen en als het ware hergieten. De eerste editie van dit belangrijk werk draagt als opschrift :

Tabulae geographicae Cl. Ptolemaei
ad mentem autoris restitutae et emendatae
per Gerardum Mercatorum Illustrissimi
Ducis Cliviae (enz.) cosmographum.
Coloniae Agrippinae MDLXXVIII (1578)
(1410 j. na Ptol. dood, Mercator is dan al 66 jaar oud.)

Maar de kaartkundigen van Europa, in de eeuw vóór Mercator, kenden de werken van de Ouden niet. En in tegenstelling met deze laatsten, kan men met van Battel zeggen, sprekende vooral over de Middeleeuwen, dat deze voor de Aardrijkskunde een tijd van regressie, van achteruitgang waren. Voor de kaarten van de laatste tijden zelf zal Lode Scheltjens zeggen : « De kaarten bleven krioelen van valse aantekeningen. Eilanden stonder er op aangegeven als vastelanden en omgekeerd, stromen vloeiden (...) door landen die ze nooit bevochtigd hadden, steden werden in verkeerde landen en provinciën aangestipt enz. » Ergens anders (« Neptune » 1/1962) las ik kort geleden : « Ces cartes n'étaient qu'un tissu de fables plus propres à étonner le lec-

teur qu'à l'instruire.» En nochtans, hoe mooi waren sommige niet getekend!

In de loop van de XIVe en van de XVe eeuw zijn er wel enige verbeteringen te noteren alhoewel er zo goed als nergens een wetenschappelijk projectiestelsel te bespeuren is. Er valt trouwens een belangrijke opmerking te maken. Tot op het einde van XVe eeuw waren nergens, noch in Genua, noch op Majorca, noch voor de geleerde mensen van Hendrik de Zeevaarder op Sagrès, de gegevens van de Oude Grieken duidelijk gekend. En wanneer de zogenaamde kaarten van Ptolemaeus in Italië toekwamen, dan waren deze zó inaccuraat, dat zij in de eerste tijd geen verbetering bijbrachten.

Men was snel afgedwaald van de zó juiste gegevens van Eratosthenes. Zo hadden o.m. Posidonius en Marinus van Tyr heel wat veranderingen aangebracht in de voorgaande gegevens en Ptolemaeus beging de onverbeterlijke fout de cijfers van de laatstgenoemden niet te herzien.

In hoofdzaak hadden de Ouden veel te grote afstanden berekend voor lengte en breedte van de Middellandse Zee; vooral voor het Westelijk bekken, van Gibraltar tot aan de Straat van Messina.

Posidonius bijvoorbeeld telt hiervoor 3.330 km terwijl de juiste lengte van de Middellandse Zee, van West naar Oost, zowat 3.460 km bedraagt (zie van Battel). Later zullen de Arabieren het nog wat erger maken. Zulke vergissingen ontstonden doordat men de afstanden volgens de « lengten » alleen door opmetingen kon nagaan, en daar had men geen enkel instrument voor ⁽³⁾.

Hier zal dan uit voortvloeien dat men zich de Atlantische Oceaan veel smaller zal voorstellen dan dat zij in werkelijkheid is en dit des te meer dat Ptolemaeus, op zijn (?) kaart, Catigara of de Oostkust van China veel te ver (43°) naar het Oosten toe projecteert. Nog erger, de Ouden denken de omvang van de wereld, langs de parallel cirkels, kleiner te moeten berekenen en velen vermoeden dat er bewoonde werelden (oecumenen) liggen tussen Oost-Azië en West-Europa.

Het vermoedelijk resultaat van dit alles is dat Columbus het zeker nooit zou gewaagd hebben de Oceaan over te steken om « Azië langs

(3) Naast het feit dat er geen ander middel bestond voor lengteberekeningen, moet men niet uit het oog verliezen dat er ook geen hoekmetingsinstrumenten bestonden om richtingsveranderingen vast te stellen, geen passer, geen kompas. Daardoor steekt op die kaarten het Iberische schiereiland schuin naar het Westen uit. De Italiaanse laars ligt horizontaal Oostwaarts. De Tunesische hoek wordt recht getrokken t.t.z. de Noordkant van Tunesië loopt eenvoudig door naar Cyrenaïca toe, enz.

het Westen te bereiken » (van Battel), had hij de waarheid gekend. « Felix culpa ! » zegt van Battel, « 40 jours et je vous donne un monde. » Hij deed er 70 dagen over. In zijn vermetele onderneming was hij overigens aangemoedigd geweest niet zozeer door de wenken van Aristoteles dan wel door die van Seneca († 60 na Chr.) die had laten horen dat voor wie het « Caput Sacrum » verliet, varende naar het Westen en met een gunstige wind in 't zeil, er kans was, na afzienbare tijd, de overkant van de bewoonde wereld te bereiken. Wij mogen ook de Florentijn Paolo Toscanelli († 1482) niet vergeten die eveneens de afstand tussen Portugal en China erg onderschatte.

En hier ligt nu een van Mercators grootste verdiensten : hij durfde het aan die eeuwenoude som van fouten, ondanks alle onbegrip, te corrigeren en de kaarten met de werkelijkheid te doen overeenstemmen. Terecht heeft Denucé hieraan toegevoegd, dat Mercator de eerste is geweest die, in zijn tijd, streng wetenschappelijk orde heeft weten te brengen in de chaos van kaarten (evenzo als Ptolemaeus het in de IIe eeuw na Chr. had gedaan).

II.

Margareta van Oostenrijk (10.1.1480 - † 1530) was voogdes van onze gouwen (sedert 1506) toen, te Rupelmonde, op 5 maart 1512, een knaapje werd geboren die van zijn familie de naam van de Cremer (of de Kramer) kreeg en bij het doopsel de voornaam van Geeraard — laat ons zeggen Geert.

Aan de Scheldeoever zelf, verhief zich toen een « reusachtig versterkt kasteel (Lode Scheltjens) met gekanteelde muren en zeventien hoge torens » dat nog voor kort een geliefd buitengoed van de Graven van Vlaanderen was. En, ziehier wat de historicus Kan. Floris Prims over deze zonderlinge tijden laat horen : « Te dien tijde was het vlaamsprekende Vlaanderen fransgezind, terwijl zijn franssprekende dynastie anti-Frans was ». De bevolking van Rupelmonde leefde grotendeels van de Schelde, van de visserij en het haventje, maar meer nog van een « belangrijke lakenweverij die haar nering en brood verschafte » (Scheltjens).

Geerts vader, Huybrecht, was een arme schoenmaker, pas in de loop van 't jaar teruggekeerd uit Gangelt, in het hertogdom Gulik, niet ver ten Oosten van Sittard (Nederlands Limburg), en opgenomen bij zijn schijnbaar welgestelde grootoom Ghysbert de Cremer, kapelaan

van het St. Jansgasthuis, in de Heuckelstraat, thans Kloosterstraat. Heer Oom, die zijn bescherming over meerdere leden van de familie uitstreckte, speelde ook nadien een hoofdrol in de opleiding van de toekomstige grote cosmograaf.

Het stadje Rupelmonde, dat sinds de oudste tijden van keuren en voorrechten genoot, die aan haar handeldrijvende poorters ongemene rijkdom verzekerden en zich onder de Bourgondische Hertogen in bloei en welvaart had mogen verheugen, ging thans, zoals veel andere steden — en Brugge zelf — zijn ondergang tegemoet. De rijkdommen van de wereld reisden toen ook de Schelde op en af maar niet verder meer dan Antwerpen, Keizer Karels emporium mundi, een stad en omgeving, destijds door de Engelse reiziger Wingfried op volgende manier gekenschetst : « The folks of this country seem rather to be lords than subjects. » En de Florentijn Guiccardini (Firenze 1483-1540) wist er nog veel meer over te schrijven ⁽⁴⁾. Aan haar vermaardheid zal trouwens weldra iemand ijverig meewerken — bij wie én Mercator én Ortelius grote hulp zullen vinden in het uitgeven, bekend maken en verspreiden van hun werken : Christoffel Plantin (1520 - 1589).

En vermits wij wederom spreken van Mercator's tijdgenoten, laat ons even ook de voornaamste hoge vorsten en gezagvoerders van zijn tijd vermelden.

In het toenmaals nog weinig bevolkte Engeland, heerst Hendrik VIII, de Tudor met de zes vrouwen (regnavit 1509 - 1547). In het wederom opbloeiende Frankrijk, zien wij eerst Frans I, deze had op de vrouwen een heel andere kijk (regnavit 1515 - 1547).

Na hem komen Hendrik II, van 1547 af, Frans II, van 1559 tot 1560, Karel IX, de Koning van de Bartholomeeusnacht (24.VIII.1572), Hendrik III en Hendrik IV — le Vert Galant — van 1589 af. In Engeland, regeerde alsdan de maagdelijke Elisabeth I (1533 - 1603). Te Rome heersten met kracht en kunde Paul Julius II (1503 - 1513) en na hem Leo X, groot bewonderaar van de werken uit de Oudheid, groot kunstliefhebber en beschermer van de artisten, twee reuzengestalten van de Katholieke Kerk, beiden zo groot als de Mozes van Michel Angelo. Na hen volgen twee Piussen, de IV^{de} en de V^{de}, heilige Pausen, de V^{de} zeer zeker, doch van veel geringer gestalte.

Maar, over de Rijn, kiemde het dreigend gevaar. Maarten Luther (1482 - 1546), die zich reeds in 1515 van 't Rooms geloof had afge-

(4) In die jaren was Antwerpen belangrijker dan Londen, Venetië of Genua, de geboortestad van Columbus.

scheiden, verkondigde de hervormde leer. Indien ik hier van gevaar durf spreken, dan zinspeel ik op alles wat deze omwenteling in de geesten (zeer verklaarbaar en voor velen zelfs gewenst) aan gruwelen, aan bloed, aan verwoestingen en ellende gaat meebrengen. De éérste grote hinderpaal waar Luther zal tegen stuiten zal de Universiteit van Leuven zijn. (Léon van der Essen : « L'Université de Louvain », 1921).

Geert de Cremer heeft vermoedelijk zijn jongste jaren grotendeels te Rupelmonde doorgebracht. Daar kreeg hij het eerste onderricht. Nadien zond grootoom Ghysbert hem naar 's Hertogenbosch om er verder te studeren op het beroemde College van « de Broeders des gemeenen levens » ⁽⁵⁾, waar de geleerde Macropodius de verdienstelijke leider van was en de H. Thomas a Kempis († 1471), schrijver van de « Nalvolging van Christus » eveneens zijn opleiding zou hebben genoten.

Volgens Ghymmius Frisius, die wij verder nog zullen tegenkomen, had Geert, de Vlaamse schoenmakerszoon, op drie en half jaar de zes moeilijke klassen van het College doorlopen.

Het spreekt bijna van zelf dat de vrome kapelaan van het St. Janshospitaal van Rupelmonde zijn achterneef en beschermeling het liefst het priesterkleed had willen zien aantrekken. Maar, hier hebben wij reeds een bewijs van Mercators oprechtheid en openhartigheid. Hij wees zijn grootooms suggesties eerbiedig doch beslist van de hand en schreef hem : « Wellicht zal die openhartige bekentenis U diep bedroeven, maar U zijt een man van de wetenschap en uwe bekommernis voor mijn toekomst is te groot om niet te beseffen dat ik geen levensstaat mag ingaan, waartoe ik geen natuurlijke neiging gevoel » (L. Scheltjens). En dit doet er ons aan denken dat later — in 1565 — een humanist (aldus van Ortroy, bl. 5) van hem zal zeggen dat hij een voorbeeld van oprechtheid was : « Vir longe integerrimus. »

Op 29 augustus 1530 liet onze toekomstige cosmograaf zich te Leuven inschrijven, als behoeftig student, in de pedagogie « het Castrum » (Le Château) ⁽⁶⁾ in de Faculteit der Wijsbegeerte. Na 2 jaar reeds zou hij, volgens de hedendaagse schrijvers, het « Licentiaat » hebben bekomen. Past hier wel dat zonderling, weinig geschikt woord ? Wij zouden eerder vermoeden dat hij zou hebben bekomen de « Licencia docendi » of zelfs de « Licencia ubique docendi », of nog de titel van « Magister artium ». Niets hiervan schijnt bewezen te zijn.

(5) Hieronymieten.

(6) Anderen zeggen : « Porcis ». De overige pedagogieën waren inderdaad die van de Lelie (meestendeels voor Taal en Letterkunde), de Valk en het Varken. Porcis is ontegensprekelijk verkeerd.

Een aspect, dat Mercators biografen niet genoeg schijnen te hebben onderstreept, is zijn grondige en veelzijdige ontwikkeling, zijn hartstochtelijke neiging voor de wijsbegeerte en tegelijk zijn wetenschappelijke, wiskundige en geschiedkundige vorming.

Vroeg reeds leefde hij in vriendschap met de vermaarde geneesheer en Leuvens beroemde mathematicus, Gemma Frisius (Ghymmius) uit Dokkum (2.XII.1508) in Friesland, die hem, zonder zijn leraar geweest te zijn, nuttige wenken gaf en Mercators leven sterk beïnvloedde. Hij was, schrijft Averdunck : « seinen freundlichen Berater ».

Toen ging onze jonge geleerde aan het werk en stichtte, zoals onze betreunde Antwerpse stadsarchivaris Denucé het zegt, te Leuven « een werkhuis voor kopergravuur enz. waarvan de voortbrengselen zó voortreffelijk werden bevonden dat Keizer Karel er steeds enige bij zich had, op al zijn tochten ».

Maar laat ons niet te gauw van stapel lopen. De eerste bedoeling van Mercator was eenvoudig zich een zekere bron van inkomsten aan te schaffen om zo spoedig mogelijk een gezin te kunnen stichten. Hij leerde grondig het plaatsnijden en fungeerde anderzijds, als 't ware, als landmeter. Hij fabriceerde meetkundige instrumenten en, mettertijd, juiste aard- en hemelbollen en sterrekundige ringen. Hij vervaardigde ook kaarten en plattegronden voor particulieren en grondeigenaars. Dit stelde hem, VIII/1536, in de mogelijkheid in de echt te treden met een Leuvense poorteres : Barbara Schellekens, die hem, in de loop der jaren, drie zonen schonk en drie dochters : Arnold, Berthold en Rumold, zijn opvolger als geograaf (7) † 1600; Emerencia, aldus geheten naar Mercators moeder, Dorothea en Catharina.

In het tijdperk waar wij het over hebben werd tot in de kleinste dorpen de Bijbel hevig en met geestdrift besproken. Tal van kaartkundigen legden er zich dan ook op toe — volgens van Ortroy — wat licht te brengen in de ideeën van hun tijdgenoten of zelfs om zich enigszins bekend te maken; zo ook Mercator. En de eerste werkelijke landkaart die hij voortbracht was dan ook een kaart van Palestina. Het resultaat was dat zijn onderneming, zijn firma, des te beter bekend werd. Naast het vervaardigen van instrumenten werd er ijverig getekend, gegraveerd, gedrukt; uitgebreide landkaarten werden er voortgebracht, keurig versierd en opgeluisterd. De kaart van Palestina van Mercator genoot alom de grootste bijval. Men heeft er echter maar één

(7) Hoewel ook Arnold dusdanig werk leverde; bijv. streek van Trier (R.V. Tooley).

exemplaar van, pas in 1926 ontdekt. Iedereen kan ze bewonderen in de *Bibliotheca civica van Perugia (Italië)*. Op aanraden van de geleerde en zo bereidwillige Conservator van het Museum Plantin-Moretus, Dr. L. Voet, ben ik er een kopij van gaan bekijken in de Koninklijke Bibliotheek van België, te Brussel.

De Rijkskanselier Granvelle leerde de jonge geleerde kennen en aarzelde niet hem bij Keizer Karel V aan te bevelen, zodat de Keizer hem tot Hofraad benoemde en hem met rijke bestellingen vereerde.

Hoe nauwkeurig de meester werkte en met welke kunstvlijt wordt ons duidelijk veropenbaard door de legende van zijn wereldkaart « *De vero Gangis et Aureae Chersonesi situ* » : « De kennissen, zegt Mercator, die de vruchten uitmaken van lange studiën, dringen pas geleidelijk tot ons door. Daarom, moeten de ontegensprekelijke dwaalbegrippen uit de weg geruimd worden, terwijl dat wij de aanneembare gegevens op zij schuiven totdat ervaring en redelijkheid, in volkomen harmonie, de werkelijke waarheid voor onze ogen doen uitblinken ». (v. Ortroy, bl. 11).

In ons land en heel in 't bijzonder in onze stad, zó rijk aan kunst-historische schatten, mogen wij ons verheugen in het bezit van een Museum, misschien zonder weerga in de wereld : het Museum en de drukkerij Plantin ! Naast de latere Atlassen krijgen wij er een landkaart te bewonderen — van meester Gerardus. Het enig bekend exemplaar van zijn kaart van Vlaanderen (*Exactissima*) van 1540. In het opschrift krijgen wij o.m. te lezen : « *Flandriae descriptio. Carolo V Romanorum Imperatori semper Augusto Gerardus Mercator devotissime dedicabat* ».

Groot (1 m 23 br. op 0 m 95 hoog), duidelijk, uitstekend gegraveerd — niet in kleuren — met helaas enkele gedeelten enigszins beschadigd, lijkt het kunstwerk heel wat jonger dan vier honderd twintig jaar. Kerkskens tonen er de dorpen aan — al de dorpen — en men is niet weinig verrast de namen aan te treffen van Cnocke (met C), van Coxye en de abdij van Terdunen, Vuerne, Sint Joris aan de Yzer en ook ál de zó beroemde plaatsjes van de IJzerstreek uit de jaren 1914-18, naast natuurlijk al de grootse steden die de fierheid uitmaken van het oude Vlaamse Land, met aan't hoofd, de trotse geboortestad van Keizer Karel V^{de} : Ghendt (Gandauum). Dit werk gaf de doorslag voor Mercators vermaardheid zoals ook zijn globes, die reeds in 1541 deze van alle concurrenten overtroffen.

Onder de vele werken van onze cosmograaf — werken die ik U hoegenaamd niet alle kan opsommen heden avond, wil ik nu reeds

vermelden de helaas verloren geraakte kaart van Lotharingen, die hij opstelde op verzoek van Hertog Karel III van Lorreinen (rond 1564).

Gerardus Mercator Rupelmundanus was heel zeker niet de enige kaartkundige van zijn tijd. Laat ons alleen maar de namen vermelden van Waldseemuller ⁽⁸⁾, van Oroncé Finé, Oroncius Finaeus, (de meest vooraanstaande Fransman op dat gebied), of de Italianen : Contarini (earliest printed map to show America) en Gastaldie (map of the world-Venice, Camocius, 1560), of nog de hoofden van de Belgische school : Gemma Frisius (1508 - 1555) en de honderd procent Antwerpenaar Abraham Ortel (1527 - 1598). Deze laatste was zeer zeker Mercators vriend, zoniet zijn schuldenaar. Men heeft beweerd dat Mercator zijn jongere concurrent zó waardeerde dat hij het uitgeven van zijn hoofdwerk : « de Atlas » zou hebben verdaagd om deze van Ortelius « Theatrum Orbis Terrarum » geen schade te berokkenen. De waarheid lijkt ons heel wat eenvoudiger : het reuzenwerk, het zuiver oorspronkelijk werk van Mercator had nooit even vroeg kunnen uitkomen als het eerder kopistenwerk van de gegoede verzamelaar Ortelius.

Wat ik hierbij wil beklemtonen is, dat de hertog van Lorreinen zeer zeker niet zonder redenen, gegronde redenen, Mercator de voorkeur gaf, hoewel er in zijn eigen Staten, in St. Dié, een beroemde Academie bestond waar sommigen van de reeds vermelde cartografen pleegden samen te komen.

Wat vooral Mercators beroemdheid uitmaakte, was de grote nauwkeurigheid van zijn werk. Immer bezag hij — volgens J. van Raemdonck — zijn specialisering « vanuit drie hoofdzakelijke oogpunten : de politieke aardrijkskunde, die de wereld als de woonst van de mensen beschouwt, de wiskundige aardrijkskunde, die het verband in het licht stelt tussen de Aarde en het overige van het Heelal, en de fysieke aardrijkskunde, die zich bezig houdt met het voorstellen van de aardbol verdeeld in werelddelen en wateren ». Dit zal ook, altijd volgens J. Van Raemdonck, het bijzonderste kenmerk uitmaken van Mercators uiteindelijk en trouwens ook belangrijkste werk : de « Atlas ».

Maar, om niet tot compilatie over te gaan — heel het Mercatorjaar door zult U de gelegenheid hebben details te horen over Mercators producties — wil ik mij thans beperken door de klemtoon te leggen op de grote Wereldkaart van 1569 : de planisfeer met de « wassende breedte-graden » — ad usum navigantium — hetwelk het geluk of de toevlucht van de zeevaarders gaat uitmaken vanaf de dag dat zij ze zullen kennen.

(8) Heel in 't begin van de XVIe eeuw.

Ze was volkomen gebaseerd op een gans nieuw en vooral uiterst praktisch (cylindrisch) projectiestelsel, waarvan de Duitser Averdunck eens en met recht zal zeggen : « Zweifellos selbständig hat Mercator die auf den grössen Weltkarte von 1569 zum ersten mal angewandte Projektion mit vergrösserten Breiten : die Mercatorprojektion erfunden ». En Edgard Remy, gewezen Directeur van onze Hogere Zeevaartschool, schrijft in zijn zeer wetenschappelijke cursus — werkelijke leidraad voor alle jonge of gevorderde officieren op de grote vaart — « La solution définitive des cartes marines a été trouvée par le géographe belge Mercator ». Het aanhalen van dit wetenschappelijk kunstwerk, van deze schepping van Mercators scherpzinnigheid, wettigt al volledig het initiatief, heden door de Marine Academie genomen om het Mercatorjaar in te luiden.

De kaart van 1569 is inderdaad een marinekaart en als dusdanig heeft zij ontelbare diensten bewezen en blijft ze bewijzen, want het systeem is immer nog in eer. Hier snijden zich rechthoekig de parallelcirkels (Evenaar inbegrepen) en de meridianen. De loxodromie wordt er voorgesteld onder de vorm van één rechte. Maar wat een tijd zal er niet nodig zijn vóór dat de beoefenaars kennis zullen hebben van deze vereenvoudiging van hun alledaagse taak ? Mercators naam zal in de vergeethoek terecht komen vóór dat de meesten van zijn projectiestelsel zullen horen. En het is pas in de tweede helft van de XIXe eeuw dat hem zal worden toegekend wat hem toekomt. Wat in elk geval geen twijfel lijdt is dat hij even gauw vergeten werd als dikwijls gecopieerd. (By a host of imitators, zegt Tooley, not always with due acknowledgment).

Maar laat ons even stilstaan bij de politieke toestanden, een tiental jaren voor de troonsafstand van Karel V. Er is, in onze gouwen heel wat verandering gekomen sinds de tijd van de Bourgondische Hertogen. Karel V heeft zijn Noord-Westelijke Provincies volledig losgerukt van Frankrijk (1526). De Nederlanden en Franche-Comté maken één geheel uit : « une trousse de flesches bien liées » (v. Kalken). Geheel onafhankelijk. Samengebundeld, zullen de XVII Provinciën onder één vorst moeten blijven, met één enkel recht en één hoofdstad : Mechelen (ten tijde van Margareta van Oostenrijk — later : Brussel).

Het markgraafschap Antwerpen behoort tot Brabant. Mechelen maakt de XVIIe Provincie uit. De band met Spanje is van zuiver persoonlijke aard. Bij Léon Van der Essen (1921) vinden wij deze vaststelling, overgenomen van Mgr de Ram. Hij spreekt van de grote invloed toentertijde van het Leuvense Studium Generale : « L'unité et

les tendances sociales de son enseignement comblèrent en quelque sorte l'infranchissable abîme de la diversité et de l'incohérence de l'esprit provincial : peu à peu, par un lien nouveau, le germe du sentiment de l'unité nationale se formait et se développait dans les intelligences. »

Maar aan die landen, die niet alle Neder- of Lage landen zijn — zie Namen en Luxemburg — ontbreekt er een naam. In beperkte, meer ontwikkelde middens, begint men gebruik te maken van de uitdrukkingen : Belgium, Belgicus, tot zelfs : Belgium foederatum (v. Kalken). Bedoelde landen staan op de kaarten van Mercator onder de naam van Belgii inferioris Descriptio, dus Belgium. Dit is alleen gebruikelijk in 't Latijn. Het Latijn is alsdan het esperanto voor wetenschappelijk gebruik, dat iedereen op de scholen voor voortgezet onderwijs heeft geleerd en gesproken en blijft spreken en schrijven, hetgeen dan ook aan welontwikkelde mensen toelaat overal heen te reizen, te studeren en zich verstaanbaar te maken.

In de volkstaal nochtans en in vreemde landen blijft men spreken van Vlamingen : Flamencos in Spanje, Fiamenghi in Italië, grotendeels door het feit van de wolnijverheid en de export. De benaming « Wallons » raakt hoe langer hoe meer in gebruik omwille van de buitengewone moed van de krijgslieden uit onze zuidelijke provincies. Laat ons alleen maar denken aan de heldenmoed van de Waalse krijgslieden van Jean de Namur op het slagveld der « Gulden Sporen » (ruim twee honderd jaar tevoren).

Groot waren onder de Landvoogdes de machten van de provinciale instanties en van de verschillende Raden en, in beginsel, eerbiedigde de Keizer stipt zijn eden ten overstaan van Keuren en Charters. Maar, zo de oorlog steeds buiten onze grenzen werd gehouden en het binnen de grenzen, op maar enkele uitzonderingen na, rustig bleef, begonnen hoe langer hoe meer de orde en het gezag ondermijnd te worden door het zich overal verspreiden van de leer van de monnik van Wittenberg. Hiertegen verhief zich stelselmatig en hardnekkig de reeds honderd jaar oude Leuvense Alma Mater.

Om op Mercator terug te komen, mogen wij gerust vermoeden dat, rond het midden van de XVIe eeuw, wanneer wetenschap en kunst hoog in eer stonden, zijn beroemdheid reeds een voldongen feit was, althans bij de intellectuele elite van zijn geboorteland.

Hoezeer zullen toen reeds de staatslieden, de veldheren, de handellui, de reders, de kustvaarders, de reizigers, ja zelfs de fanatieke redestwisters (zie kaart van het Heilig Land) zijn naam niet hooggeschat hebben en zijn zó fijn afgewerkte en juiste kaarten niet dagelijks hebben

gebruikt ? De verspreiding zal wel enkel geremd geweest zijn door gebrek aan middelen om een massale productie in de handel te brengen. Mercator moet in Leuven geweest zijn toen (1542) de studenten (3.000 in 1521) de benden van Marten van Rossum op afstand wisten te houden. Het is kort nadien — 1544 — dat plotseling het noodlot Mercator zal treffen. God zij dank niet voor goed. Helde hij toen reeds over naar de hervormde leer ? Tot aan zijn dood zal hij hierover aan niemand zijn mening te kennen geven. Heel zeker was Mercator een diep gelovig iemand. In een uitmuntende studie van doctor L. Voet, dat wij binnen kort zullen te kennen krijgen (in Tijdschrift *Antwerpen* - IV/1962) wordt er ons gezegd — en met veel reden — « De meest waarschijnlijke veronderstelling is wel, dat de geleerde, op godsdienstig gebied, een gespleten ziel is geweest, die geen enkel, van de toen bestaande of opkomende kerken volledig kon bijtreden en de christen leer op een eigen persoonlijke wijze heeft beleefd ». Zeker is, dat zijn naam gaat voorkomen op een lijst van 43 Leuvense burgers verdacht van « luterij ». Drie worden levend verbrand of onthoofd, 2 vrouwen levend begraven ! Het was onder Maria van Hongarije, landvoogdes van 1531 tot 1555.

Geeraard was, voor een kort verblijf, in zijn geboortestadje teruggekomen — vermoedelijk in verband met zijn grootmoeds dood — toen de landsknechten van de Inquisitie hem achterhaalden en opsloten in het Gravenkasteel te Rupelmonde, dat alsdan zijn beste dagen had beleefd. « Het was gekneusd en gebroken, na vele bestormingen en diende alleen nog maar tot bewaarplaats van de Charters van Vlaanderen en tot staatsgevangenis » (L. Scheltjens).

Het geval van Mercator leek op het eerste gezicht des te erger, daar hij verdacht werd te hebben willen vluchten uit Leuven ! (9)

Onze geleerde bracht in de grootste angst maanden in de kerker door, tot dat hij « door de invloed van zijn hoge beschermers en door de tussenkomst van de Leuvense geestelijkheid en van het « Studium » aan het doodsgevaar en de folteringen werd onttrokken.

(9) Lettre du responsable du Château de Rupelmonde (voir Collections Mercatoriennes de Albert Buvé) : « De par l'Empereur et son Conseil privé, cher et bienaimé. Ayant le baillie de notre pays de Waes appréhendé un nommé Mre Gérard Mercatoris, chargé de luterie, lequel sera amené au chasteau de Rupelmonde : pour après faire son procès et être procédé contre lui selon ses desmérites, nous vous ordonnons que ayez à recepvoir ledict prisonnier et en faire bonne et soigneuse garde, sans permettre que aucuns parlent à lui ou lui baillent aucune lettre, que recevez icelles et les délivrez au dict baillie sans y faire faulte. »

Om de redenen te verduidelijken van deze inhechtenisneming, wil ik nog eens de oude schrijver van 1852 aanhalen, die ik in 't begin van deze lezing heb vermeld en die een nog veel ouder auteur inroept. Volgens deze laatste zou Mercator — het is in oud-frans geschreven — het volgende beweerd hebben : « Quand Moïse dit : Dieu dit, il ne montre pas une sentence donnée pour quelque temps péculier (particulier) mais la perpétuelle volonté de Dieu laquelle parle et effectue les choses sans mots ou paroles expresses et les produit au temps défini. Ainsi aussi aux actions de Dieu quand il dit : Dieu sépara la lumière des ténèbres il n'entend pas une action externe, mais la volonté perpétuelle de Dieu par laquelle Il commença et parfait toutes choses au temps préordonné. » De Kerk schrok voor deze vermetelheid en veroordeelde dit begrip. (Waar zij om keven !)

En vermits wij ons toch in oude auteurs verdiepen — te kostelijk van uitdrukking om ze te willen vertalen — laat ons ons verheugen in dit bondig portret van Mercator, uit het stof opgehaald door Victor Joly (op. cit. bl. 74) : « Quant à ses mœurs, il estoit d'un esprit paisible et doux (de zachtmoedigheid zelve) d'une singulière candeur et sincérité de cœur (op die openhartigheid hebben wij reeds gezinspeeld). Grand amateur de paix tant publique que privée, aimoit ses voisins, favorisoit études et étudiants, ne se préféroit à personne mais préféroit tous autres à soy.

» Sa femme aussi honneste, vertueuse, obéissante, bien instruite et qualifiée ès choses concernant le gouvernement d'une famille. »

III.

Na het noodlottig en schrikbarend voorval van 1544 en zoals wij Mercators karakter hebben leren kennen, is het geen wonder dat nu, zeven jaar lang, onze geleerde niets meer zal voortbrengen (Denucé). Zeker is echter wel dat hij in deze tijdspanne voor Joris van Oostenrijk, Prins-bisschop van Luik, de aardbol die wij thans in het Museum van St. Niklaas kunnen aanschouwen, tegelijk met de hemelglobe van Granvelle afwerkte.

Men heeft zich ook kunnen afvragen of, in die zelfde tijd, Mercator niet aan 't werk is geweest in de drukkerij en uitgeverij van Chirstoffel Plantin (1520 - 1589). Het antwoord hierop is echter stellig negatief : het huis Plantin ging pas aan 't werk in 1555. Toen was Mercator reeds 3 jaar geëmigreerd voor het gevaar van de Spaanse Tercio's. Niettemin

zal Plantin een ontzaglijk aantal werken van onze cosmograaf publiceren... met privilegie van Philips II, wiens troonbestijging waarschijnlijk een rechtstreekse invloed zal gehad hebben op Mercators beslissing veiliger oorden te vinden over de Oostgrens. Hoeveel landgenoten van hem (waaronder Rubens vader) deden niet hetzelfde ?

Philips II was inderdaad niet, zoals zijn vader of zijn grootvader : Philips de Schone, een prins van bij ons, op onze grond geboren. Na zijn enige reis in onze Provinciën had hij trouwens een slechte indruk achtergelaten : hij was blindelings Spaansgezind en onvatbaar voor welke afwijking ook van de strikte orthodoxie. Maar wat vooral onze voorvaderen aanmoedigde in hun vlucht tot over de Rijn was, dat het Verdrag van Passau — juist in dat zelfde jaar 1552 — de godsdienstvrijheid aan het Rijnland verleende.

Het voornemen van Willem IV (de Rijke), hertog van Kleef, van Berg en van Gulik was in Duisburg een Universiteit te stichten even belangrijk als welke andere ook, wat uiteindelijk kon gebeuren in 1618. Toch vond onze illustere uitwijkeling, vanaf 1559, een dankbare bezigheid en een vererende leerstoel in het pas nieuwe Gymnasium, dat voor de studenten een uitmuntende voorbereiding werd voor hogere studiën.

Wie vertrouwd is met het huidige zo drukke, zo levendige Duisburg-Ruhrort — de zo uiterst belangrijke binnenhaven aan de samenvloeiing van Ruhr en Rijn — verwondert het Denucé te horen spreken van het « rustige » Duisburg. Hij heeft het natuurlijk over de stad van de XVIe eeuw, toen er van heel het machtige Ruhrgebied-industriebekken vanzelfsprekend nog niets bestond, en die zich verhief — evenals het landelijke, dichterlijke Kleef, in een zuiver natuurlandschap van bossen en weiden.

« In het stille Duisburg — zo zegt dan Denucé — verschenen toen de een na de ander, de hoofdwerken van onze geleerde. Mercator was niet enkel maker van astronomische instrumenten en landkaarten. Men moet hem ook bestuderen als wijsgeer, godsgeleerde, astroloog en kritieker. Van in zijn jeugd droomde hij van een reusachtig werk over de geschiedenis en de werking van onze planeet. In 't eerste deel daarvan zou hij de aarde beschrijven zoals de Ouden ze gekend hebben. Daarbij zou zich aansluiten de studie van de opeenvolgende ontdekkingen van de wereld in de loop der eeuwen. »

En hier kunnen wij bijvoegen dat Mercator werkelijk op zijn tijd kwam. De vorige eeuw had de volledige cyclus ingesloten van de Portugese ontdekkingen. Vijftien jaar vóór Mercators geboorte had Vasco da

Gama heel Afrika omgevaren en Calicut in India bereikt. En, sedert 1492, had Chr. Colombus de weg naar de nieuwe wereld opengelegd. Mercators gegevens berustten ook op de ontdekkingen en veroveringen van Albuquerque, van Magellaan ⁽¹⁰⁾ en van Pizarro, zonder te vergeten al diegenen, die zo spoedig als zij konden naar het verre Westen zeilden.

Om verder nog het grootse plan van Mercators enthousiaste jeugd-jaren te belichten, is het nodig nog even naar Denucé terug te keren. Bij het tevoren reeds aangehaalde, zou nog een chronologische opsomming worden toegevoegd « van al de feiten die sedert de schepping waren voorgevallen, met een genealogie van al de heersers over de wereld ».

Die reuzentaak ging de krachten van één enkele geleerde te boven. Toch wist Mercator er enkele brokstukken van uit te werken, zoals de Chronologie, de Geographica van Ptolemeus en, ten slotte zijn beroemde Atlas « die Mercators wereldfaam uitmaakt » (Alb. Buvé), de Atlas of gedachten over de wereldbouw, de wereldschepping en haar wegen. Dit zijn als zoveel kapitels van het encyclopedisch werk dat Mercator ontworpen had met een heroïsche durf en die geheel in het kader paste van de Renaissance van de XVIe eeuw.

Geachte toehoorders,

Het is ongeveer in het midden van zijn 82 levensjaren dat Mercator tot emigratie besloot. Wij weten enerzijds dat hij grondig meeijsverde tot de stichting en tot de bloei van het Duisburgs Gymnasium. Hij is ook bij de Duitsers een bron van fierheid geworden. Wij weten ook dat het ná zijn « trek » over de grens en na zijn vlucht voor de Inquisitie en de bloedige achtervolgingen is, dat hij zijn meest belangrijk en vooral meest omvangrijke werken tot een goed einde wist te brengen. Ik heb er uw welwillende aandacht op durven vestigen. Ik mag echter niet verzuimen U de grote kaart van Europa — in 8 bladen — te vermelden : een werk dat hem toen reeds de faam bezorgde van « Grootste scheppende aardrijkskundige van zijn tijd ».

Maar U zou het mij euvel duiden nog meer van zijn werken op te sommen, meer namen van beroemde tijdgenoten op de lijst te brengen of nog, heden avond, meer in details te treden over de geleerde kant van zijn studies, uiteenzettingen en, laat ons het juiste woord gebruiken : van zijn « projecties ».

(10) Magellaan of Magelhaës ontdekte, in 1521, de Straat van Magellaan.

Voor de liefhebbers, zou ik gaarne de wens durven naar voren brengen dat de Marine Academie, later in dit jaar, een tweede lezing zou willen voorzien meer speciaal gericht op het werk van de cosmograaf van zuiver technisch oogpunt bekeken. Eveneens is mij de tijd niet gegund al de musea of bibliotheken te noemen waar belangrijke werken over onze cosmograaf en soms zelfs zeldzame oorspronkelijke werken van hem worden bewaard of tentoongesteld. Alleen kan ik het niet nalaten, naast het wereldbekende Plantin-Moretus Museum, ook de indrukwekkende collecties te vermelden van het rijke Museum van St. Niklaas onder de kundige leiding van de Heer Albert Buvé. Sedert de stichting houdt deze tempel van de oudheidkunde van het Land van Waas niet op zich uit te breiden en zijn kostbare collecties te vergroten.

Eveneens kan ik het niet over mijn geweten krijgen U namen van enkele vooraanstaande schrijvers te verzwijgen, schrijvers die het beste van hun tijd veel hadden om onze roemrijke landgenoot te doen herleven. Sommigen heb ik reeds geciteerd : F. van Ortroij, Luit. bij de cavalerie, Luit.-Generaal Wauwermans, eertijds commandant van de vesting Antwerpen, Denucé... Maar de spreker, naar wie U heden avond hebt willen komen luisteren, zou zeer zeker aan zijn plichten te kort komen moest hij niet een welverdiende en van onze kant welgemeende en oprechte hulde brengen aan wijlen Dokter Jan Van Raemdonck, stichter van de Oudheidkundige Kring van het Waasland (1861).

Ik doe het dan ook, op mijn beurt, devotissime en kan daarvoor niet beter doen dan een van de tevoren vermelde biografen van Mercator in te roepen (v. Ortroij 1893) : « ... en 1868, Mr Van Raemdonck entre en scène et publie, cette année même, la « Declaratio insignorum utilitatae »; en 1869, il élève à la mémoire du grand Mercator un vrai monument bio-bibliographique, guide indispensable pour tous ceux qui veulent glaner après l'éminent biographe; nous voulons parler de son « Gérard Mercator, sa vie et ses œuvres », puis, pendant 28 ans, jusqu'à ce que ses forces malheureusement défailent, il lutte pour faire connaître son héros et faire sortir des rayons des bibliothèques où ils dorment, les chefs d'œuvres de la catrographie du XVIe s. ». En de schrijver voegt er aan toe : « qu'il doit être agréable à Mr. van Raemdonck de jeter un coup d'œil en arrière et de constater les brillants succès qu'ont eu ses tenaces efforts » (v. Ortroij). Aan deze woorden valt niets te wijzigen, zij zijn heden nog immer even waar. Mijn spijt zal zijn er niets nieuws meer te kunnen aan toevoegen.

Het eerste duurzame resultaat van de vlijt van Van Raemdonck was dat, in 1871, de geboortestad van Geert de Cremer een standbeeld

oprichtte ter ere van G^{us} Mercator Rupelmondanus. Kort nadien werd er in Duitsland ook druk werk gemaakt om de grootste cartograaf van de XVIe eeuw uit de vergeethoek op te halen. Het is echter met een glimlach dat ik U hier een zinnetje aanhaal uit een openbare redevoering — ter herinnering alleen aan de geestesgesteldheid bij de eerste steenlegging voor het monument dat in 1875 te Duisburg werd onthuld : « Und so haben wir heute das Recht und die Pflicht, auch mit diesem Manne (M.) ein Stück Deutsche Ehre zurückzufordern. In diesem Sinne sind wir aan das werk gegangen und in diesem geiste wollen wir dieses Denkmal vollenden » (11).

Zulke tijden behoren thans en voorgoed tot het verleden. Worden deze feesten en betogingen van het Mercatorjaar 1961 niet ingericht in volledige overeenstemming tussen Rupelmonde èn Duisburg, èn Antwerpen, èn Brussel, èn St. Niklaas ?

Mercator stierf op 2 december 1594 te Duisburg (12). Zijn zoon Rumold zette, zo goed als mogelijk, zijn voornaamste werk, het graveeren van kaarten, voort; maar hij stierf op zijn beurt in 1600.

Een buitengewoon ervaren koperetser — geboren te Wakken bij Thielt — Judocus Hondius — die eertijds het volle vertrouwen van Mercator had genoten en grote verering koesterde voor de gestorven cartograaf, kocht de collectie kostbare koperplaten. Hij is degene die het meeste deed — en het eerst — voor het overleven van het reuzenwerk van de Waaslander. Hij was ook zijn eerste biograaf. Ook Hondius was voor de Spaanse gruwelen uitgeweken, maar naar Amsterdam.

Men heeft gezegd dat Mercator zich, door zijn eigen werk, een onvergankelijk monument had opgericht, duurzamer dan alle andere van steen of metaal. Maar wat ware er van al dat werk geworden zonder Hondius ? Met dit voorbehoud nochtans, dat vanaf Hondius zoon en later nog bij Blaeu de naam van Mercator zal verdwijnen van de copieën van zijn kaarten en geschriften.

Van Raemdonck zo goed als alleen en pas in de XIXe eeuw zal hem, als het ware, uit de vergeethoek ophalen.

(11) Aldus sprak te Duisburg 3.VII.1869 Burgemeester Keller.

(12) Op die datum was Willem de Zwijger reeds 10 jaar dood — Alva twaalf, Philips II heeft nog vier jaren tegoed.

Eén dag nà Mercator stierf Alex. Farnèse, hertog van Parma, de gouverneur die van onze landen gezegd had : « Het is wel het droevigst van al ter wereld de lijdensweg van dit volk gade te slaan; het land is verwoest evenzogoed door de troepen des Konings als door de vijand. » (1586) (Van Kalken bl. 349). De scheuring tussen Noord en Zuid was voor goed voltrokken.

De dag dat in het stadje Rupelmonde — 60 jaar geleden — met grote luister en met medewerking van de Regering, het bronzen standbeeld ter ere van onze grootste geleerde op aardrijkskundig gebied werd onthuld, toen deze plechtigheid, voor 's werelds ogen, zijn alomvattend, wijsgerig en geschiedkundig werk, dat een zo harmonieus geheel uitmaakt met zijn kaarten en atlassen, hoog had verheerlijkt, toen sprak een man, in het Italiaans. Het was Commandeur Negri, Voorzitter van het aardrijkskundig genootschap van Turijn, en hij drukte zich als volgt uit : « Tijdgenoot van alle eeuwen, landgenoot aller landen, de wereld was uw school, het nageslacht volgt uw lessen. U leeft voort in uw verwezenlijkingen. U leeft nog immer voort in uw werken en dóór uw werken leeft U steeds nog onder ons.

» Voor het genie (voor het gezond verstand, voor de elite van de geest) is er geen scheidingslijn (geen grens) tussen hemel en aarde. Met diepe eerbied zullen de eeuwen buigen voor het standbeeld dat de Belgen hebben opgericht in het land dat U het leven heeft geschonken en dat uw helder verstand zag ontwaken. »

RESUME

La conférence, introduisant à l'Académie de Marine l'année mercatorienne, se partage en trois parties :

A. Pour bien apprécier l'œuvre mercatorienne, il faut pouvoir se rendre compte des réalisations des Anciens dans le domaine de cette science très vieille qu'est la cartographie et de l'état dans lequel elle se trouvait à l'orée du XVIe siècle.

Certes Mercator ne fut pas le seul cartographe et cosmographe de son temps; mais d'emblée il sut se distinguer des autres par de hardies innovations et des redressements d'erreurs osés.

B. L'orateur nous donne ensuite un aperçu de l'enfance de Mercator, de ses études, des premiers ouvrages. Il nous situe dans son époque et passe en revue bien des contemporains. Sans verser dans la compilation, qui devrait lui faire donner trois conférences plutôt qu'une, il cite les œuvres principales du « plus grand cosmographe du XVIe siècle ». Il fait allusion à la bonne impression qu'avaient de Mercator, Granvelle et Charles Quint, mais aussi aux déboires du géographe rupelmondois avec l'autorité qui le soupçonne de pencher vers le protestantisme.

C. La dernière partie de l'exposé du prof. Anciaux est consacrée aux 42 dernières années de la vie de Mercator, quand, à Duisbourg, il produisit ses œuvres magistrales : la carte marine, les Tables de Ptolémée, l'Atlas. A cette époque, le célèbre Rupelmondois concentre davantage ses efforts sur la

philosophie et l'histoire et entame véritablement une œuvre qui dépasse les forces d'un seul homme.

Au passage, le conférencier considère comme un pieux devoir de citer les noms de ceux qui ont glorifié l'œuvre mercatorienne et tout en particulier le nom de feu le docteur J. Van Raemdonck, fondateur du déjà vénérable Club Archéologique du Pays de Waes et qui, il y a cent ans, entreprit avec énergie et clairvoyance de sortir de l'oubli, où il était tombé, le nom d'un homme qui avait si bien mérité du monde où il avait vécu et des marins de son temps et d'après.

La conférence était accompagnée de diapositives tout à fait appropriées au sujet et pour une bonne part inédites.

